

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 16, Dönem: 2022/Güz, Sayı: 31

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME

Review

Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi

Alışova Demirdağ, Elza. (2021). *Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak)*. İstanbul: Kesit. 478 s. ISBN: 978-625-7698-34-4.

Süleyman Aksu

Öğr. Gör., Girne Amerikan Üniversitesi
Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, Girne / KKTC
e-posta: suleymanaksu@gau.edu.tr
orcid: 0000-0002-4690-5062

Atrf

Citation

Aksu, Süleyman (2022). Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi. *Dil Araştırmaları*, 31: 299-303

Başvuru

Submitted
30.04.2022

Revizyon

Revised
24.05.2022

Kabul

Accepted
07.06.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online
30.11.2022

Türkoloji, dar anlamda Türk dili ve lehçelerini, geniş anlamda Türkleri ve Türklükle ilgili konuları araştıran bilim koludur. Türkçe ise, Türk kelimesinin kavram alanı içerisinde yer alan bütün boy, soy, oymak ve aşiretlerin konuştukları dilin ortak adıdır (Buran ve Alkaya, 2013). Türkçenin kavram alanı içerisindeki ayrımlar, lehçe ve ağız terimleriyle anlatılır. Azerbaycan Türkçesi, Türkçe içerisinde oluşmuş Türkçenin yakın lehçelerindedir.

Türkler 13. yüzyıla kadar tek bir yazı dili kullanmışlardır. 12. yüzyılda başlayan Oğuz göçleri, 13. yüzyılın başlarında Cengiz'in baskısıyla artmıştır. Türkistan'da kalan Oğuzlar da Anadolu'ya gelmiş, bu sebeple hem Anadolu'da hem de Azerbaycan'da bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu göçle birlikte Kaşgar ile temas edemeyen Azerbaycan ve Anadolu'daki Oğuzlar, İlhanlılar Döneminde Harezm ile temas kurmuşlardır (Ercilasun, 1996).

Azerbaycan Türkçesi, Batı (Güneybatı) Türkçesinin doğu sahası içerisinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu sahada gelişen yazı dilinin ortak adıdır. Ergin (1981)'e göre; "... Azeri sahası, Batı Türkçesinin esas yazı dili çizgisini teşkil eden Osmanlı yazı dili çizgisinin paralelinden dışarı çıkmamıştır. İki sahadaki eserler arasında görülen ufak tefek farklar hep, bir yazı dilinin iki uzak bölgesi arasında görülen mahalli ayrılıklar çerçevesinde kalmış, Azeri ve Osmanlı Türkçeleri, günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmemiş, daima aynı yazı dilinin iki ayrı dairedeki görünüşünü teşkil etmişlerdir. Bu iki görünüş, ayrı siyasi idarelere, ayrı sosyal çevrelere ve ayrı kültür merkezlerine bağlı olan iki sahada, yazı dili disiplininin bugünkünden farklı olarak mahalli tesirlere açık bulunduğu devrelerin tabii bir tezahüründen başka bir şey değildir..."

Azerbaycan Türkçesinin özellikleri 13.-14. yüzyıllarda doğmaya başlar. Bu yüzyıllarda Azerbaycan Türkçesi ile Anadolu Türkçesi iç içedir, Azeri- Anadolu Türkçesi ayrımı bulunmaz. 15. yüzyıldan kalan Dede Korkut, Kadı Burhaneddin Divanı, Hasanoğlu'nun şiirleri, Ahmet Harami Destanı, Hataî, Nesimî ve Fuzulî'nin eserleri hem Anadolu hem Azerbaycan sahasının ortak ürünleridir (Bozkurt, 2005). Dil coğrafyası bağlamında Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycan'ı, İran Azerbaycan'ı, Kerkük ve Irak- Suriye Türkleri bölgeleri Azeri sahasını oluşturur (Ergin, 1981).

Azerbaycan Türkçesi ile ilgili geçmişten bugüne değin gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışında özgün birçok çalışma yapılmıştır. Azerbaycan Türkçesi ile ilgili öncü kaynaklar Azerbaycan ülkesinde yayınlanan eserlerdir. Türkiye'de yapılan çalışmaları incelediğimizde; "Muharrem Ergin (1971); Saadet Çağatay (1972); Ayşe İlker (1997); Mahmut Sarıkaya (1998); Himmet Biray (1999); Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım (2007); Levent Doğan, Ahmediyye Efendiyev ve Oğuzhan Durmuş (2007); Zeynep Korkmaz (2013); Ahmet Buran, Ercan Alkaya ve Süleyman Kaan Yalçın (2014); Bilgehan Atsız Gökdağ ve Talip Doğan (2016); Süleyman Kaan Yalçın (2018); Elza Alışova Demirdağ (2021).

Türkiye ve Azerbaycan dışında yapılan çalışmalar ise; "Gerhard Doerfer ve Ahmet Caferoğlu (1959); Claus Scöhhing (1997); Kurtuluş Öztöpcü (2000); Sooman Noah Lee (2008). Burada bibliyografik olarak bahsedilen araştırmaların tümü Azerbaycan Türkçesinin grameri ile ilgilidir, Doç. Dr. Süleyman Kaan Yalçın (2018)'ın "Azerbaycan Türkçesi Grameri" adlı araştırması gramer alanındaki güncel ve önemli araştırmalardandır.

Bu araştırmaların yanında karşılaştırmalı bir söz dizimi çalışmasının eksikliği de alanda hissedilmekteydi. Türkiye'de ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde araştırmalarını sürdüren, Azerbaycan Türkü Dr. Öğr. Üye. Elza Alışova Demirdağ (2021)'da "Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı

Olarak)” adlı araştırması ile bir ilke imza atmıştır. Alışova Demirdağ (2021)’dan önceki araştırmalar Türkiye Türkçesinin grameri dikkate alınarak hazırlandığı için Azerbaycan Türkçesinin gramer özellikleri yeterince yansıtılmamıştır. Bu araştırmada, Azerbaycan Türkçesinin söz dizimi titizlikle incelenmiş, orijinal eserlerden özgün örnekler verilerek Türkiye Türkçesinin söz dizimi ile mukayese edilmiştir. Dr. Öğr. Üye. Elza Alışova Demirdağ (2021)’ın “Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak)” adlı araştırması alandaki önemli eksikliği gidermeye yönelik hacimli bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Bu araştırmada Dr. Öğr. Üye. Elza Alışova Demirdağ’ın “Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak)” adlı eseri hakkında bilgi verilecektir. Kesit Yayınları tarafından 2021 yılında yayınlanan bu eser; Söz Diziminin Kavram Alanı (s.31-42), Azerbaycan Türkçesi Söz Diziminde Sentaks İlişkileri (s.43-68), Kelime Grupları (s.69-222), Cümle ve Ögeleri (s.223- 290), Cümle Türleri (s.291-430), Mürekkeb Sintaktik Bütövlər/ Metin Sentaksı (s.431- 434) ve Durğu İşareleri/ Noktalama İşaretleri (s.435-436) ve Sonuç (s.437-443) olmak üzere sekiz ana bölümden oluşur. Bu ana bölümlerden önce giriş bölümünde genel bir bilgilendirme yapılmış, yöntem hakkında bilgi verilerek inceleme bulguları aktarılmıştır. Ayrıca araştırmanın sonuna Azerbaycan Türkçesi söz dizimi terimlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarının yer aldığı bir sözlük eklenmiştir.

“Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak)” adlı eserde her iki lehçenin söz dizimi eş zamanlı incelenmiştir. Araştırma, Türkiye Türkçesinin söz dizimindeki yöntem ve disipline uygun olarak hazırlansa da kitapta Azerbaycan Türkçesine has söz dizimi özelliklerine de yer verilmiştir. Bununla da çalışmanın tek yönlü yazılması engellenmiştir. Araştırmada her iki lehçedeki farklı görüşlere yer verilmiş, bulgular örneklerle desteklenmiştir. Bu yolla her iki lehçenin söz dizimindeki benzerlikler ve farklılıklar daha açık ve net olarak belirlenmiştir.

Birinci bölümde, “Söz Diziminin Kavram Alanı”, Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde söz diziminin kavram alanı hakkında bilgi verilmiş, iki lehçenin söz dizimi kavram haritası çıkarılmıştır. Böylece iki lehçedeki söz diziminin kavram alanı mukayese edilmiş, benzerlikler ve farklılıklar örneklerle açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde söz dizimi denildiğinde kelime grubu ve cümlelerden bahsedilirken; Azerbaycan Türkçesinde sentaks ilişkileri, kelime grubu, cümle, metin sentaksı ve noktalama işaretlerinden bahsedildiği tespit edilmiştir.

İkinci bölümde, “Azerbaycan Türkçesi Söz Diziminde Sentaks İlişkileri”, iki lehçedeki sentaks ilişkileri incelenmiş; sentaks ilişkilerinin söz dizimindeki yeri ve işlevi örneklerle açıklanmıştır. Azerbaycan Türkçesinde söz dizimi, sentaks ilişkilerinin incelenmesiyle başlar. Azerbaycan Türkçesinde kelime grupları, cümle ögeleri ve cümle yapıları sentaks ilişkilerine göre sınıflandırılır. Sentaks ilişkileri hem *tabesizlik (bağımsızlık)* hem *de tabelilik (bağımlılık)* ilişkisi olarak ikiye ayrılır. Bu bölümde söz diziminde önemli yer tutan *tabesizlik (bağımsızlık) ilişkisi ve tabelilik (bağımlılık) ilişkileri* açıklanmıştır. Daha sonra *tabelilik ilişkileri* olarak *yanaşma ilişkisi, uzlaşma ilişkisi ve idare ilişkisi* örnekler üzerinden açıklanarak görselleştirilmiştir. Bu da sentaks ilişkilerinin işlevinin açıklanması bakımından önemlidir. Azerbaycan Türkçesinde sentaks ilişkileri ön plandadır, hatta kelime

grupları temel unsurun türüne göre tasnif edilirken; Türkiye Türkçesinin söz diziminde sentaks ilişkileri konu edilmemektedir.

Üçüncü bölümde, “Kelime Grupları”, Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesindeki kelime grupları karşılaştırılmıştır. İki lehçedeki kelime grupları ile ilgili görüş ve tasniflere yer verilmiş; Türkiye Türkçesinin gramerlerinden hareketle Azerbaycan Türkçesinin gramerlerindeki kelime grupları her iki lehçeden seçilen örneklerle açıklanmıştır. Bu bölümde yer alan kelime grupları; İsim Tamlaması, Sıfat Tamlaması, İsim- Fiil Grubu, Sıfat- Fiil Grubu, Zarf- Fiil Grubu, Goşmalı/ Son Çekim Edatlı Fiili Birleşmeler, Edat Grubu, Tekrar Grubu, Bağlama Grubu, Unvan Grubu, Birleşik İsim Grubu, Ünlem Grubu, Birleşik Fiil Grubu, Sayı Grubu, Kısaltma Grubu ve Zarf Grubudur. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinin sözdiziminde kelime gruplarının sınıflandırılmasında temel unsurun türü temel ölçüttür. Ayrıca kelime grupları, Azerbaycan Türkçesinde *söz birleşmesi* olarak geçer. *Söz birleşmeleri ise, serbest (bağımsız) ve sabit (deyimler)* olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, “Cümle ve Öğeleri”, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesindeki cümle kavramıyla ilgili görüş ve tanımlara yer verilmiştir. *Yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı, teyin/ belirten, zarf tümleci, cümle dışı öğeler, hemcins uzuvlar/ türdeş öğeler, ilaveler ve hususileşme/ ayırmaların* yer aldığı bu bölümde her iki lehçedeki cümle öğelerinin nasıl bir araya getirildiği ve işleniş hakkında bilgi verilmiştir. Her iki lehçede de cümle için koşul farklıdır; Türkiye Türkçesinde cümle için yargı temel koşulken, Azerbaycan Türkçesinde yargı temel koşul değildir. Esas olan bitmişlik, tonlama, yargı ve modallığın olmasıdır. Cümle öğelerinin işleniş şekillerine baktığımızda her iki lehçede durum farklıdır; Türkiye Türkçesi söz diziminde cümle konusu cümlenin öğeleri içerisinde değerlendirilirken, Azerbaycan Türkçesinde basit cümle sentaksı başlığı altında değerlendirilir. İki lehçede de temel öğeler ve yardımcı öğelerden oluşan cümle öğelerinde belirgin farklılıklar vardır. Azerbaycan Türkçesindeki *mübteda* terimi Türkiye Türkçesindeki *özneyi, haber* terimi yüklemi, *tamamlık* terimi ise nesne ve yer tamlayıcısını, *zerflik* terimi ise zarf tümlecini ifade eder. *Teyinin* Türkiye Türkçesinde karşılığı yoktur.

Beşinci bölümde, “Cümle Türleri”, cümle türleriyle ilgili görüşlere yer verilmiş, Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde cümle türleri yapılarına, yüklem türüne, yüklem yerine ve anlamlarına göre incelenmiştir. Türkiye Türkçesinin gelenekselleşmiş ölçütlerinin dışında Azerbaycan Türkçesinde cümleler hem genel hem de özel ölçütlere göre tasnif edilmiştir. “Cümle Türleri” bölümünde yazar, cümle türlerinin tasnifi konusunda hem Azerbaycan hem de Türkiye Türkçesindeki farklı görüşlere yer vermiştir. Bu bölümde Azerbaycan Türkçesinde sentaks ilişkisine göre tasnif edilen *tabesiz mürekkebe cümle (bağımsız birleşik cümle) ve tabeli mürekkebe cümle (bağımlı birleşik cümle)* detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Altıncı bölümde, “Mürekkebe Sintaktik Bütövler/ Metin Sentaksı”, Azerbaycan Türkçesinin metin sentaksı hakkında bilgi verilmiş, Türkiye Türkçesi söz dizimi kitaplarında metin sentaksının incelenmediği belirtilmiştir. Bu lehçenin metin sentaksı bölümünde metin bileşenleri ve sınırların belirlenmesi, metin sentaksının gramatikal anlam birimi, bileşenler arasındaki mantıki sentaktik usuller ve bileşenleri

ilişkilendiren vasıtalar incelenir. (Azerbaycan Dilinde Mürekkebe Sintaktik Bütövlər, 2012).

Yedinci bölümde, “Durğu İşareleri/ Noktalama İşaretleri”, Azerbaycan Türkçesindeki noktalama işaretleri hakkında bilgi verilmiş, her iki lehçenin noktalama işaretleri karşılaştırılmıştır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinin söz diziminde noktalama işaretlerinin de incelendiği belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde çalışmada elde edilen sonuçlar tüm bölümler üzere tek tek verilmiştir.

Eserin sonunda “Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi Terimlerinin Türkiye Türkçesindeki Karşılığı” başlıklı bir sözlük bulunmaktadır. Bu bölümde Azerbaycan Türkçesindeki söz dizimi terimlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı verilmiş, araştırmacıların anlamlandırma sürecine katkı sağlanmıştır.

Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak) başlıklı eser; hacim ve içerik bakımından Azerbaycan Türkçesinin söz dizimi ile ilgili Türkiye’de yapılan en güncel ve kapsamlı çalışmadır. Eserde ilk defa olarak Azerbaycan Türkçesinin söz dizimi kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Kitap, Azerbaycan Türkçesi söz diziminin ayrıntılı olarak incelendiği, orijinal eserlerden tek tek seçilen örneklerle desteklendiği ve Türkiye Türkçesi söz dizimiyle detaylı bir şekilde karşılaştırıldığı bir eserdir.

Azerbaycan Türkçesinin söz dizimi ile Türkiye Türkçesinin söz dizimindeki benzerliklerin ve farklılıkların çıkartılması amacıyla karşılaştırılmalı olarak yapılan bu araştırma ile hem Türklük Bilimine hem lehçe araştırmalarına katkısı sağlayan hem de eseri Karabağ Savaşı şehitlerine ithaf eden Dr. Öğr. Üye. Elza Alışova Demirdağ’ı tebrik eder, okuru bol olmasını temenni ederiz.

Kaynakça

- ALIŞOVA DEMİRDAĞ, Elza (2021). *Azerbaycan Türkçesi Söz Dizimi (Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırmalı Olarak)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Azerbaycan Dilinde Mürekkebe Sintaktik Bütövlər* (2012). Bakü, Mürtecim.
- BOZKURT, Fuat (2005). *Türklerin Dili*. İstanbul: Kapı.
- BURAN, Ahmet; ALKAYA, Ercan (2013). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1996). “Batı Türkçesinin Doğuşu”. *Uluslararası Türk Dili Kongresi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERGIN, Muharrem (1981). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: Ebru.
- YALÇIN, Süleyman Kaan (2018). *Azerbaycan Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit.